

Анотація. У статті досліджуємо експресивно-стилістичні функції народнописенної лексики в поетичному мовленні Олександра Олеся, аналізуємо такі стилістичні тропи і фігури, як епітет, метафора, повтори, порівняння.

Ключові слова: народнописенна лексика, фольклор, поетика, епітет, метафора, повтори, порівняння.

Summary. In the article we study the expressive stylistic functions of folk lexics in the poetical language of Olexander Oles', we analyze such stylistic tropes and figures such as epithets, metaphors, repetitions, comparisons.

Key words: folk lexics, folklore, poetics, epithets, metaphors, repetitions, comparisons.

УДК 811.161.2

Мялковська Л.М.

КОНЦЕПТ “ІНТЕЛІГЕНЦІЯ” У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ І. НЕЧУЯ – ЛЕВИЦЬКОГО

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовотворчість І. Нечуя-Левицького репрезентує розвиток української літературної мови та літератури другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Як майстер оповідної манери письма, прозаїк “звертав увагу на необхідність змалювати в усій повноті народне життя, показати характерні типи, побут, звичаї, взаємовідносини різних соціальних верств тогочасної України”[2,381].

Серед творчого доробку письменника привертають увагу повісті “Хмари”, “Над Чорним морем”, з яких довідуємося про життя української інтелігенції. Мова названих художніх текстів відбиває особливості світосприймання персонажів, їхні вчинки, переживання, зміни настрою. Як зауважує О.Г.Муромцева: “У творах з життя інтелігенції І. Нечуя-Левицького такий же щедрий на зображення деталей побуту, роду занять, предметів суперечок своїх героїв [...]. Але міняється характер лексики як з погляду семантики, так і з погляду походження: у мові героїв і в мові автора вільно уживаються слова з абстрактним значенням [...]”[3,152].

Насамперед зауважимо, що словесний образ *інтелігенції* у згаданих художніх текстах ґрунтується на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках цієї назви з тематично близькими словами-поняттями, з одного боку, це назви осіб за видом занять, професією (*професори, студенти*), з другого, - назви, що служать для окреслення духовного світу людини (*думка, ідея, наука, знання, просвіта* і под.). Семантико-асоціативний потенціал загальноназваних понять, їх здатність до нарощення нових типів контекстуальних зв'язків слугують запорукою формування самостійних міні-парадигматичних комплексів, у рамках яких простежується художня динаміка кожної з назв.

Аналіз дослідження із проблеми. У мовознавчому аспекті творчість І.Нечуя-Левицького досліджували Г.П.Їжакевич, В.І.Статєєва, О.Г.Муромцева та ін.

Потреба у новому прочитанні класики у зв'язку із зміною обсягу активного і пасивного словника читачів, зміною суспільного контексту, дискурсу твору, а також виявлення стилістичної модифікації найчастотніших реалізаторів образу *інтелігенції* у мові творів І.Нечуя-Левицького, зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Метою дослідження є аналіз у досліджуваних текстах образно-стилістичних мовних засобів, які репрезентують концепт “інтелігенція”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Наскрізний образ художньої прози І.Нечуя-Левицького *інтелігенція* виступає в характерних перифрастичних словосполучах, які вдало “вплітаються” у мовні партії персонажів, забезпечуючи обґрунтування висловленої тези, чітке формулювання узагальнень. Так, у досліджуваних текстах натрапляємо на авторське логічне узагальнення, що демонструє знижену оцінність цього образу, пор.: *Наша інтелігенція в надморських наших городах – то якісь оази між українським народом, але не ті, веселі оази Сахари, а лучче сказати – оази піску та каміння серед плодючої та родючої ниви. Інтелігенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середніх віків, непотрібна нікому в краю, окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації* [6, 63]. З наведеного уривка випливає негативно-оцінний зміст слова *оази*, протиставлений тлумаченню

лексему у загальнономовному словнику, пор.: **Оаза**. Те саме, що оазис. **Оазис**. Родюче місце в пустелі або напівпустелі, з бідною рослинністю і прісною водою (СУМ, т. V, с. 461). Текстова негативна конотація назви *оази* виявляється в семантичному наповненні стилістичної фігури - оксиморона *оази піску та каміння*.

Доповнює моделювання словесного образу *інтелігенції* художнє визначення, у якому подається дещо інша оцінка у сприйманні автором освічених кіл українського суспільства, пор.: *Націонали і народовці - то тепер такі молоді люде, котрі говорять українською мовою, хочать, щоб і жінки, й діти говорили тією мовою, хочать злитись з народом... просвічують темний народ і піднімають його морально й матеріально* [6,413].

В обох характеристиках української *інтелігенції* виступає на перший план неодмінна прикмета цієї групи людей, а саме: знання української мови. Йдеться про чітку позицію письменника щодо мовного питання та його неоднозначне ставлення до тих персонажів, що говорять “московським язиком”, [6,155] і до тих, від кого “траплялося почути співучу, м’яку розмову українську” [6,155]. Чи не найвиразніше ця тенденція виявляється в такому уривку: *Велика академічна зала спорожнилася. [...] Дуже сумно і грізно поглядав Петро Могила, закладач академії. Його тінь, прикована до полотна, ніби думала: “І що то за люди прийшли й вийшли з моєї академії? І на яким язичі все те говорило, экзаменувалося, жартувало і виявляло научну темноту? Чи то орда налетіла, чи то Литва набігла і запанувала моїм ділом, моїм твором?” [...] Всі тіні значних учених давньої академії, всіх писателів, всіх оборонців українського народу, його віри і народності цілими рядами сумтно недоумівали, що то за люди тут говорили, жартували, держали книжки догори ногами – ніби й справді діло робили!* [6,189] Інформаційна наповненість і емоційно – експресивний лад наведеного тексту дають змогу читачеві зрозуміти ставлення автора до реалій свого часу. Знижена оцінка у сприйманні викладачів академії простежується у метафоричному вислові *все те говорило, экзаменувалося, жартувало, виявляло* та у вторинній семантиці іменника *темнота*, що означає “неосвіченість, відсталість, нецтво”.

Тенденцію до нашарування негативної експресії продовжує порівняння *професори – ніч*, пор.: *Академія випускала тоді в семінарії професорів, котрі були темні, як темна ніч, і нічому не вчили, бо самі нічого не тямали – тільки з горя горілку пили* [5,160]. Негативної експресії цьому вислову надає прикметник *темний*, переносне значення якого містить компоненти “відсталий”, “некультурний”, “неписьменний”.

Контрастує із змістом попередньої конструкції порівняння *професори – школярі*. Загальнономовне значення цього порівняння відбиває тлумачний словник, пор.: **Школяр**. // перен. Доросла людина, яка в поведінці, вчинках впадає в дитинство, виявляє легковажність, пустотливість (СУМ, т. IX, с. 481). Пор. у тексті: [...] *світські професори, хоч далеко розумніші од них* [архімандритів, протоєреїв] *тулилися позаду, як школярі* [5,186]. Наведене порівняння характеризується нейтральною, частково позитивною оцінкою, носіями якої є множинна форма іменника *школярі* та прикметника *розумніші*.

Заслужують на увагу також контексти, що передають трагічне сприймання світу персонажами. Таке явище показове для мікропарадигми порівнянь з асоціативним зв’язком *світ – небуття*. Актуалізацію цієї образної паралелі відбивають наступні контексти: *Після города, після кабінету, після філософії все те здалось йому [Дашковичу] таким новим, таким оригінальним, таким живучим, що він сам собі здавався мерцем серед тисячі пульсів сільського життя* [5,241]. Негативна експресія порівняння, вираженого іменником в орудному відмінку, дещо стирається через семантичне наповнення загальнономовної генітивної метафори *тисячі пульсів сільського життя* (пор. у словнику: **Пульс**. 2. перен. Ритм, темп чого-небудь (переважно стосовно життя, епохи і т.ін.) (СУМ, т. III, с. 387), до якої входить порівняльна структура. Наступна семантико-синтаксична конструкція так само актуалізує образні асоціації з негативним оцінним змістом, напр.: [...] *він [чоловік] на цілий вік закопається в кабінеті в книжки, як у домовину, й забуватиме на цілі дні за неї, молоду* [5,388].

У досліджуваній прозі виокремлюється мікропарадигма образних структур з суб’єктом *студенти*. Пор.: [студенти] *були вищі розвитком, цивілізованіші* [5,159]; *Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть розвитком розуму, і виглядали паничками й європейцями між грубими великорусами* [5,155]. Зазначені уривки демонструють авторський погляд на молодих людей – *студентів*, зокрема доброзичливе ставлення до них. В останньому реченні відзначаємо смислове навантаження лексем *панички, європейці* – об’єктів порівняння, виражених формою орудного відмінка. Позитивний оцінний аспект названих номенів, що актуалізують сему “люди високої культури, освіченості”, підтримується прикметниками *цивілізованіші, делікатніші* із значенням “ввічливий”, “люб’язний”, “культурний”.

Семантику динаміки, руху виявляє порівняльна конструкція з асоціативним зв’язком *студенти – птахи*: *Весела група молодих студентів знялась з п’єдесталу пам’ятника, наче*

згряя птиць [...] [5,269]. У розглянутому прикладі конкретизація змісту традиційної метафори *студенти знялися*, а точніше – актуалізація вторинного значення цієї метафори здійснюється через розширення її порівняннями.

Конструктивну роль у виявленні семантики дієслів, що містять пряму вказівку на рух, переміщення, відіграють такі порівняльні структури: *Молоді* [студенти] *розсипались по залі, як овечки в степу* [...] [5,492]; [...] *купа студентів кругом його* [серба] *так і розсипалась по залі, наче од куль з рушниць та гармат* [5,380]; *В столову нові молоді гості* [студенти] *знов неначе пустили з залу вихор, котрий вже в столовій був впає і почав стишуватися* [5,491]. Серед наведених синонімічних варіантів конструкцій, що формуються навколо стрижневого поняття *студенти* (*молоді, молоді гості*), простежуємо акцентуалізацію семантики руху об'єкта розгорненого порівняння – *вихор*. (Пор.: **Вихор**. Образно 2. перен. Надзвичайно швидкий хід, розвиток чого-небудь. (СУМ, т. I, с. 534).

Доповнює моделювання словесного образу *студентів* група порівнянь, спрямованих на окреслення зовнішнього портрета персонажа. Порівняльні структури такого типу містять об'єкти – назви конкретних реалій, пор.: *Студенти розступились, і великий, як обеліск, студент* [Воздвиженський] *стояв між двома рядами прямо проти митрополита* [5,153]; *На середину зали вийшло чоловік п'ять студентів і між ними, як колос родоський, Воздвиженський* [5,186]. Розглянуті приклади ілюструють загальнономове значення порівняльних конструкцій та спільне лексичне навантаження об'єктної частини обох порівнянь, пор.: **Обеліск**. Образно. У порівн. (СУМ, т. V, с. 489); **Колос**. 1... Колона, обеліск величезних розмірів. Колос Родоськимий. У порівн.. 2. перен. Про кого-, що-небудь виняткове своєю величиною або важливістю (СУМ, т. IV, с. 232).

Семантично корелює, узгоджується із змістом попередніх образних структур порівняння *як верства*, що ґрунтується на переносному значенні відповідної лексеми, напр.: **Верства**. 3. перен. Про дуже високу людину (СУМ, т. I, с. 331). Пор. у тексті: *Воздвиженський великий, як верства, міряв хату широченними ступнями* [...] [5,156].

Іноді допомагають художньо-образно деталізувати образ *інтелігенції* атрибути матеріальної культури, зокрема назви *одягу*. Так, у досліджуваній прозі натрапляємо на метонімічне вживання цієї групи слів. Перелік таких номенів разом із характерними ознаками створює словесно-художній опис *студентської молоді*, навіть за умови, що відповідної форми в цьому описі немає, пор.: *Вигляд в залі був чудернацький і загалом мальовничий, пістрявий і іскряний. Між чорними сіртучками сіріли драпові тонкі свитки, червоніли мережки вишиваних сорочок, червоніли одеські червоногарячі та жовтогарячі пояси, манячили червоні стьожки застіжок. Коло канапи, побіч спанілого млявого хазяїна, манячила товста парубоцька свита. Густо спахували червоні огняні цятки на сигарах та папіросах. Очі ясніли й блищали од напружених думок, од сподівання ради за пекучі просвітні справи* [5,492].

Ідентифікується за змістом з наведеним вище міні-текстом, у якому відзначаємо функціональне навантаження епітетів емоційно-оцінного змісту: *В цьому ніби рябому й пістрявому товаристві були паничі з усяких мішаних сім'їв* [...] [5, 492].

У механізмі мовного портретування *інтелігенції* особливе місце належить змалюванню її внутрішнього стану. Функціонально навантаженими при цьому є номінації *думка, мисль, ідея*.

Серед концептуальних метафор, що формуються навколо поняття *думка* переважають ті, які спираються на динамічні, дієслівні ознаки і відзначаються традиційністю асоціативних зв'язків, напр. : [...] *філософська думка вилинула з Москви, потім попливла не просто на Україну, а обминула її, проступаючи через Прагу, через Варшаву, потім через Білград; й потім тільки досягла до України. Дашковичева філософія дуже широко хотіла розгорнуть свої крила, щоб охопить усю слов'янщину* [5,356]. Характерний для ідіолекту письменника засіб персоніфікації абстрактного поняття у цьому міні-тексті проявляється у функціонуванні цілої низки метафоричних словосполучень із традиційним семантичним зв'язком *думка - вилинула, попливла, обминула, досягла, хотіла розгорнуть крила*. Естетичну вартісність останньої метафоричної конструкції *філософія* [думка] *хотіла розгорнуть свої крила* забезпечує усталена асоціативно-образна паралель *думка – птах*.

Доповнює продуктивну модель метафотворення художнє визначення, у якому стильової ваги набуває номен *мисль*. Функціонування авторського логічного узагальнення із цим словом має семантичну текстову мотивацію: йдеться про філософські роздуми щодо суті абстрактного і нереалістичного поняття ідеології космополітизму, пор.: *Мисль космополіта вільна, як птиця, шугає над морями, над горами, над хмарами, над усім світом. Для неї скрізь отчизна, де є вільнодумні люде. Це така абстракція, аберація, яка перевищує усякі ідеї і ідеали, глибше од усякої філософії, глибше за Платона й Арістотеля. Вона в своєму розвитку часом і концентрується в одному пункті, але ж вона, як і повітря, має силу розтягнутись без кінця. Вона ніби скрізь і ніде, бо то сила висока, жива, вселюдська: не обсягти її, не замкнути її в якісь вузькі національні закутки. Вона скрізь животіє* [6,185].

Асоціативно-образне співвіднесення характерне для мікропарадигми порівняльних конструкцій *внутрішній світ людини – природа*. Серед об'єктів порівнянь – назв природних явищ – вирізняється за частотою вживання і семантичною наповненістю лексеми *хмари*. Переносну семантику названого іменника, що “уживається для вираження якого-небудь стану, настрою людини (тривоги, суму, задуми і т.і.н)” (СУМ, т.ХІ, с.93), передають такі метаконтексти, напр.: *Думи, як осінні хмари, наполягали на молоде чоло* [5,304]; [...] *дума за думою надходили й одходили, як хмари на небі* [5,444]; [...] *важкі думи наполягають на неї* [Саню], *як хмари часом несподівано насовуються на чисте прозоре небо в ясний погожий день* [6, 97]. Естетику наведених порівнянь визначає негативна оцінна семантика.

Художній текст І.Нечуя-Левицького реалізує ще одне загальнономовне значення лексеми *хмари*, зокрема *хмари* – “небезпека”, *хмари* – “біда” (СУМ, т.ХІ, с.93). При цьому відбувається процес символізації, трансформації значень слова, введення лексеми *хмари* у контекст, у якому метафоричні вислови виступають активною формою вираження контрастів, наприклад, *світ вольної європейської мислі – темні закутки хаосу; світ мислі – імла, чорні хмари*. Пор.: [...] *вже блищить світ вольної європейської мислі ...; він освітить той хаос і виявить усі темні його закутки. Засвіти ж, світе мислі, в тій імлі і розжени чорні хмари!* [6,214]. Позитивний оцінний зміст розгорненої метафори *світ вольної європейської мислі* підтримується функціональним навантаженням прикметника *європейський*, у якому конденсуються, синтезуються семи “висока культура”, “освіченість”.

Мотив подолання *чорних хмар*, а точніше – подолання небезпеки, нещастя, біди, що насуваються, відбиває уривок, активним компонентом якого виступають риторичні заохочувально-спонукальні запитання, притаманні публіцистичному стилю, напр.: [...] *закутали [...] важкі чорні хмари Україну. Зібрались ті сумні хмари з усіх усюдів і давно вже заступили нам ясне прозоре небо і кинули тінь та мряку на рідний край. І хто розжене ті сумні хмари? І звідтіль полетиться світ на наш край?! Він [Радюк] кинув думками [...] й зауважив скрізь культурний широкий розвиток через просвіту, через знання науки* [5,483].

Синонімізується із розглянутим вище словосполученням *світ вольної європейської мислі* іменникова загальнономовна метафора публіцистичного звучання *прогресивний рух думок*, пор.: *Як мені хочеться побачить великі європейські города, постерегти життя, не матеріальне тільки, а й життя вище: прогресивний рух думок, соціальний рух, що прокладає стежки до нового, прогресивного життя в наступаючих часах* [6,36].

Подібним змістовим наповненням позначений такий контекст, пор.: *І молодий красунь неначе потонув думками в тій золотій імлі наступаючих кращих часів, потонув думами в поезії мрій про будущий час. Світлі ідеали, світлі картини, одна краща й пишніша за другу, то з'являлись, то зникали перед ним* [5,484]. У цьому уривку відзначаємо функціональне навантаження генітивної метафори *золота імла наступаючих кращих часів*, у структурі якої розкривається одне з переносних значень метафоризатора *імла* (пор.: *Імла. Туман*. 3. перен. Про що-небудь невиразне, нечітке, заплутане, яке важко зрозуміти, в якому важко розібратися, неясність, незрозумілість (СУМ, т. X, с.316). Однак розглянута словесно-образна формула у конкретній сполучуваності набуває позитивного оцінного змісту, що підтримується семантикою залежного слова – прикметника *золотий*, тлумачення якого містить компоненти “прекрасний”, “щасливий” (СУМ, т. III, с.680). Таку саму позитивну інформацію передає субстантивна конструкція *поезія мрій*, що ґрунтується на переносному значенні опорного слова, пор.: *Поезія*. 4. перен. Що-небудь прекрасне, величне, піднесене, що глибоко впливає на почуття, уяву; // Взагалі що-небудь таке, що хвилює, діє на уяву (СУМ, т. VI, с. 764).

Словесний образ *інтелігенції* асоціативно пов'язаний з мікрополем, яке формує лексика, що позначає “ідейні пошуки української інтелігенції 60-70 років XIX ст.” [3, 152]. Це назви типу *просвіта, просвітність, наука* тощо. Ціла низка таких понять “вплетена” у синтаксично ускладнені конструкції, надає книжній тональності текстові прозаїка, а також допомагає відчути особливу “сучасність” письменника. Напр.: *Європа вийшла з темряви й дійшла до високої культурності через науки та просвітність [...]. Підніметься наука в народі, то це само по собі вже потягне за собою й промислівство, й ремесло. Наука добре ключів до всякого замка й одчинить двері до світла, й добра, й добробуття в житті* [5,493]. У наведеному прикладі фіксуємо прийом персоніфікації поняття абстрактного змісту *наука*. Завдяки семантиці ампліфікованих предикатів конкретної дії створюється динамічний, олюднений образ.

Високий ступінь текстотвірної активності засвідчує номінація *наука* у складі семантико-синтаксичних конструкцій, що привертають увагу своєю логічною переконливістю та публіцистичною силою. Ці семантико-синтаксичні конструкції, як правило, функціонують у мові персонажів та передусім стосуються розгляду питання про сенс науки у житті людини, напр.: – [...] *Інтерес науки - для мене найвищий інтерес в житті. Абстракція реального життя, світового [...], практичного – то найвищий потяг розвитою, вищого розуму* [6, 21]. Пор. також:

Науковість – то інтернаціональна суб'єкція вселюдських, космополітичних стосунків [6, 22].

Висновок. Отже, смисловий і образний спектр концепту “інтелігенція” в художній прозі І. Нечуя-Левицького є складним і асоціативно розгалуженим.

Список використаних джерел

1. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
2. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн. Кн.2: Підручник / За ред. акад. М.Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. - 712 с.
3. Муромцева О. З історії української літературної мови. Вибрані праці / О. Г. Муромцева. – Х. , 2008. - 229с.
4. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. - Х. : Вища школа, 1985. – 152с.
5. Нечуй - Левицький І. Кайдашева сім'я; Хмари / І. Нечуй - Левицький. – К. : Наукова думка, 2001. – 504 с.
6. Нечуй – Левицький І. Над Чорним морем / І. Нечуй - Левицький. – Харків : Фоліо, 2008. – 219 с.
7. Словник української мови: В 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970- 1980.

***Анотація.** У художніх текстах І. Нечуя – Левицького розглянуто типи асоціативно-семантичного розгортання концепту “інтелігенція”. Проаналізовано типові метафоричні моделі, за якими постає визначене стрижневе поняття.*

***Ключові слова:** концепт, лексико-асоціативне поле, дієслівні метафори, генітивні метафори, художні дефініції, ідіостиль.*

***Summary.** The types of associative and semantic development of the concept “intelligentsia” in the artistic texts I. Nechui-Levytskyi are considered. Typical metaphorical models which the defined cored notion appears after are analysed.*

***Key words:** concept, lexico-associative field, verbal metaphors, art definitions, idiostyle.*

УДК 81'373

МОШТАК О.В.

ОЦІНКА І ЕМОЦІЯ В ПІЗНАВАЛЬНО-ВІДОБРАЖАЛЬНІЙ І КОМУНІКАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Проблема емоційно-оцінного значення та засобів його вираження у мові та мовленні є досить широкою та багатоаспектною. Крім об'єктивного відтворення навколишньої дійсності, людська свідомість намагається у певний спосіб показувати своє ставлення до неї.

У процесі пізнання предметів та явищ навколишньої дійсності людина не лише сприймає і фіксує оточуюче, але й усвідомлює значущість того чи іншого предмета, тобто оцінює взаємовідношення між собою та пізнаним світом, співвідносить його якісні (позитивні або негативні) характеристики, встановлює роль певних явищ і предметів у своєму житті. Як зазначає Н.Д. Арутюнова, людина не може існувати, жити, працювати, займатися творчістю незалежно від оцінки, тобто оцінки поза людиною не існує [1, 61]. Саме на основі пізнавально-оцінного ставлення мовця до змісту висловлювання і взагалі до створеної ситуації мовлення формуються лексичні одиниці суб'єктивно-емоційного оцінного характеру.

Еволюцію мовознавчих студій у цьому аспекті простежила Н.Д. Арутюнова у роботі “Типы языковых значений: Оценка, событие, факт” [1], відзначивши різні підходи до проблеми оцінного значення. Дослідження ціннісного компонента значення починається з вивчення онтологічних проблем як таких, що безпосередньо пов'язані з людиною, навколишнім світом. Так званий логічний напрямок був представлений вченням Аристотеля про добро / зло, щастя / невдачу, задоволення / страждання. Аналізуючи значення оцінної семантики слів за аналогією з дескриптивними предикатами, Аристотель підкреслював залежність їх значення від різного роду об'єктів. Логічний напрямок поступово був витіснений психологічним, представники якого пов'язували гедоністичне визначення добра / зла з психофізичною взаємодією людини і світу,